

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Το πρόβλημα: το έλλειμμα δημοκρατίας στο σύγχρονο σχολείο

Αν και πολλή συζήτηση έχει γίνει στο λεγόμενο δυτικό κόσμο για τη σχέση σχολείου και δημοκρατίας, εδώ και τουλάχιστον έναν αιώνα πια, και έχει διατυπωθεί πολλαπλώς και ποικιλοτρόπως το αίτημα για τη διαμόρφωση δημοκρατικού σχολείου, οι δύο όροι (το σχολείο και η δημοκρατία) μοιάζουν μάλλον αντιθετικοί –ως και αλληλο-αποκλειόμενοι– παρά συμπληρωματικοί. Αυτή η διαπίστωση εδράζεται αφενός στην ίδια τη φύση του σχολείου γενικά, φύση καθοδηγητική κυρίως, και αφετέρου στις ιδιαίτερες κοινωνικές συνθήκες που επικρατούν στην εποχή μας και τον τρόπο κοινωνικοποίησης που επιχειρεί το σύγχρονο σχολείο, όπως θα προσπαθήσουμε να δείξουμε αμέσως πιο κάτω.

Το σχολείο αποτελούσε πάντοτε έναν μηχανισμό πειθαρχίας και εξουσίας, απολαμβάνοντας την προνομιακή σχέση της κοινωνίας με την παιδική ηλικία ως μια ισχυρή κατηγορική κοινωνική ομάδα στην οποία κάθε κοινωνία αποδίδει έντονη κοινωνική και πολιτική σημασία. Ιστορικά, οι στόχοι του σχολείου σε κάθε εκπαιδευτικού συστήματος, οι οποίοι ορίζονται σε ένα σύνολο συζητήσεων νομοθετικής (ή άλλης) φύσης, ποικίλλουν και τροποποιούνται ανάλογα με τις κυρίαρχες κοινωνικές και πολιτικές συνθήκες. Ωστόσο, δεν θα ήταν δυνατόν να αγνοήσουμε το γεγονός ότι, όσον αφορά το ρόλο του σχολείου, τουλάχιστον στην υποχρεωτική εκπαίδευση, δύο βασικά του στοιχεία παραμένουν και θεωρούνται προφανή και αυτονόητα ακόμα και σήμερα σε παγκόσμιο επίπεδο: αυτό της μετάδοσης της γνώσης και εκείνο της ηθικής ανατροφής και κοινωνικοποίησης των παιδιών και εφήβων με κανόνες, αρχές και αξίες (Σολομών, 1992: 9-15). Από αυτή την άποψη, το σχολείο, ως οργανωτική δομή και ως καθημερινή λειτουργία σε επίπεδο σχολικής τάξης, βασίζεται στην εφαρμογή κανόνων, στη συμμόρφωση με τους κανόνες αυτούς, στον συντονισμό των δραστηριοτήτων των μαθητών και των εκπαιδευτικών τους, όπως και στην επιβολή αμοιβών και ποινών που συνδέονται σαφώς με τη διατήρηση της τάξης και της πειθαρχίας, που αποτελούν βασικές προϋποθέσεις για την εκπαιδευτική διαδικασία (Asimaki, Koustourakis & Vergidis, 2017: 83).

Από την άλλη μεριά, η σύγχρονη σχολική εκπαίδευση στις χώρες της Ευρω-

παϊκής Ένωσης και σε ολόκληρο το λεγόμενο Δυτικό κόσμο (εν μέρει και στην Ελλάδα βέβαια) κυριαρχείται τα τελευταία είκοσι περίπου χρόνια από νεοφιλελεύθερες πολιτικές και πρακτικές. Αυτές διαμορφώνουν ρόλους, λόγους και αναπαραστάσεις που καθιστούν τους μαθητές ανα-παραγωγούς γνώσης, τους γονείς πελάτες- καταναλωτές, τους εκπαιδευτικούς τεχνικούς, γνώστες αποτελεσματικών στρατηγικών, και το σχολείο οργανισμό που –αξιοποιώντας στο έπακρο τους διαθέσιμους πόρους– επιδιώκει να πετύχει στο μεγαλύτερο δυνατό βαθμό προκαθορισμένους στόχους και μετρήσιμα αποτελέσματα (Giroux, 2009). Σήμερα τα σχολεία αντιμετωπίζουν σημαντικές εξωτερικές πιέσεις να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις ενός συστήματος λογοδοσίας το οποίο στηρίζεται σε συνεχείς εξετάσεις και συγκρίσεις με σταθμισμένα πρότυπα (Apple & Beane, 2005). Απώτερος στόχος της σχολικής εκπαίδευσης γίνεται –ολοένα και πιο έντονα– η διαμόρφωση αυτόνομων υποκειμένων κατάλληλα εκπαιδευμένων να ζήσουν σε έναν κόσμο αναπόφευκτα νεοφιλελεύθερο, δηλαδή να γίνουν καταναλωτές και επιχειρηματίες που είναι έτοιμοι να αναλάβουν ρίσκα, εργάτες ευέλικτοι (στο ωράριο, στις σχέσεις εργασίας, κα.), επαγγελματίες ανταγωνιστικοί, κτλ.

Η διεθνής εκπαιδευτική έρευνα έχει πια επανειλημμένα δείξει τα οδυνηρά αποτελέσματα τέτοιων πολιτικών και πρακτικών (βλ. ενδεικτικά: Ravitch, 2010· Santoro, 2011). Οι μαθητές κυνηγούν τις υψηλές βαθμολογίες, αντί για τη γνώση, μαθαίνοντας τεχνικές ανταπόκρισης στις εξετάσεις περισσότερο παρά να σκέφτονται, οι εκπαιδευτικοί αποεπαγγελματικοποιούνται, καθώς στερούνται ευκαιριών παρέμβασης στη χάραξη της εκπαιδευτικής πολιτικής, αλλά και στη λήψη ουσιαστικών αποφάσεων για τη διδασκαλία στην τάξη τους, εξαιτίας των προκαθορισμένων εκπαιδευτικών πακέτων που πρέπει να καλύψουν. Οι παθητικοί ρόλοι που επιβάλλονται στο σχολείο έχουν συνέπειες βέβαια και στην κοινωνική ζωή. Χρόνια τώρα Οργανισμοί για τη Διδασκαλία της Δημοκρατίας στα Σχολεία έχουν επισημάνει ότι είναι ανησυχητικά τα επίπεδα «απάθειας, άγνοιας και κυνισμού απέναντι στη δημόσια ζωή» από τους έφηβους και τους νέους (Crick, 1998: 8).

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, η έννοια του πολίτη σταδιακά ξεχνιέται, η εκπαίδευση χάνει την πολιτική της υπόσταση και το έκδηλο, άμεσο πολιτικό της περιεχόμενο, η αίσθηση ευθύνης για τα κοινά και ο γνήσιος και παραγωγικός διάλογος στο σχολείο περιορίζονται. Αντίθετα ενισχύεται ο ατομικισμός, μέσω της οργανωτικής δομής του σχολείου, των περιεχομένων των Προγραμμάτων Σπουδών και της μορφής τους, όπως και των ανταγωνιστικών διδακτικών μεθόδων που προωθούνται. Το σχολείο –τα τελευταία τουλάχιστον 40 χρόνια, αλλά και στις μέρες μας ακόμα πιο έντονα– θεωρεί δεδομένο ότι η μάθηση αποτελεί ατομική εμπειρία, γι' αυτό και η εξατομίκευση της διδασκαλίας αποτελεί δημοφιλή εκπαιδευτική μέθοδο. Η εικόνα της σχολικής τάξης είναι γνω-

στή: μαθητές που εργάζονται ο καθένας μόνος του, στο δικό του βιβλίο ή τετράδιο (Goodlad, 1984) ή γράφουν ένα τεστ προκειμένου να αξιολογηθούν ατομικά για το βαθμό στον οποίο καθένας κατέχει το σταθμισμένο Πρόγραμμα Σπουδών. Οι ευκαιρίες για συνεργατική μάθηση είναι ελάχιστες ή θεωρούνται από μαθητές, εκπαιδευτικούς και γονείς «χαμένος χρόνος». Βεβαίως ο ατομικισμός εκτρέφει ένα ανταγωνιστικό περιβάλλον μάθησης μέσα στη σχολική τάξη. Η έννοια και η αξία της κοινότητας έχουν μάλλον ξεχαστεί.

Το παράδοξο είναι ότι μέσα σε ένα τέτοιο κοινωνικό και εκπαιδευτικό πλαίσιο οι επίσημες αναφορές στη δημοκρατία δε χάνονται, αντίθετα παραμένουν ισχυρές, ιδίως στα θεσμικά κείμενα της εκπαίδευσης, όπως για παράδειγμα στα Προγράμματα Σπουδών (Veugelers & de Groot, 2019) ή σε κάποιους εκπαιδευτικούς θεσμούς που διατηρούνται από παλιότερα χρόνια (π.χ. στις μαθητικές κοινότητες στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα). Αποκαλυπτική στο θέμα αυτό είναι η σχετική έρευνα EURYDICE (2005: 59) που δείχνει ότι τα εθνικά προγράμματα σπουδών ή και οι κανονισμοί στην εκπαίδευση (τουλάχιστον στην υποχρεωτική) στις περισσότερες χώρες της Ευρωπαϊκής ένωσης κάνουν ρητή αναφορά στην ανάγκη προώθησης του σχολικού ήθους ή της σχολικής κουλτούρας τα οποία ενδέχεται να προωθούν την εκπαίδευση του πολίτη. Υπάρχει μια ποικιλία προσεγγίσεων σε ολόκληρη την Ευρώπη, αλλά, σε γενικές γραμμές, όλες οι χώρες καθορίζουν ποιες στάσεις και αξίες θα πρέπει να υιοθετήσουν τα σχολεία και τονίζουν όλες την αρχή της δημοκρατίας. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η διαπίστωση ότι η ίδια έρευνα, όπως και μεταγενέστερη του ίδιου φορέα (EURYDICE, 2012) για την εκπαίδευση του πολίτη στην Ευρώπη, θίγουν το ζήτημα της σχολικής κουλτούρας¹ ως κείρας παραμέτρου για την εμπλοκή των μαθητών με τις δημοκρατικές συμμετοχικές διαδικασίες. Θεωρείται δηλαδή ότι η σχολική κουλτούρα έχει ισχυρή επίδραση στον τρόπο με τον οποίο η σχολική κοινότητα ενεργεί. Για τον λόγο αυτό, η επιτυχής εφαρμογή της αγωγής του δημοκρατικού πολίτη απαιτεί μια σχολική κουλτούρα όπου ενθαρρύνεται και εκτιμάται η συμμετοχή που βασίζεται σε δημοκρατικές αρχές και η οποία παρέχει στους μαθητές ευκαιρίες να συμμετέχουν στη λήψη αποφάσεων για θέματα που τους αφορούν.

Όμως η έννοια της κοινότητας και της δημοκρατίας δε μπορούν να διασωθούν μόνο από επίσημα κείμενα της Ευρωπαϊκής Επιτροπής ή τα εθνικά Προγράμματα Σπουδών των κρατών-μελών που παρουσιάζουν έντονη δημοκρατική ρητορική, υπογραμμίζοντας εκ νέου το αίτημα για δημοκρατική εκπαίδευση. Στην πράξη, μέσα στο σχολείο, η δημοκρατία διαβρώνεται από τον

1. Η σχολική κουλτούρα ορίζεται ως ένα «σύστημα στάσεων, αξιών, προτύπων, πεποιθήσεων, καθημερινών πρακτικών, αρχών, κανόνων, μεθόδων διδασκαλίας και οργανωτικών ρυθμίσεων» (Eurydice, 2005: σελ 28.)

καταναλωτισμό, τον ατομικισμό και την έλλειψη χρόνου (Fielding & Moss, 2011), εφόσον ο περιορισμένος σχολικός χρόνος πρέπει να αφιερωθεί σε δραστηριότητες που υπηρετούν τους προκαθορισμένους στόχους του Προγράμματος, συνήθως κάλυψης συγκεκριμένης διδακτέας ύλης. Ενώ δηλαδή το επίσημο αίτημα για δημοκρατική εκπαίδευση παραμένει και σήμερα, η εκπαίδευση στην πράξη μοιάζει αναποτελεσματική στο να το υπηρετήσει.

Η έννοια της δημοκρατίας στο σχολείο και οι πτυχές του ζητήματος που τίγονται στο παρόν βιβλίο

Βέβαια, η έννοια της Δημοκρατίας είναι ρευστή, δυναμική, διαρκώς εξελισσόμενη μέσα στις κοινωνίες, πολιτισμικά προσδιορισμένη, συχνά αμφιλεγόμενη και παρουσιάζει πολλές σημασίες, συχνά διαφορετικές μεταξύ τους². Μάλιστα η αμφισβήτηση του νοήματός της και η διερώτηση πάνω σε αυτό αποτελεί μέρος της διαδικασίας εννοιολόγησής της, αλλά και της εφαρμογής της στην πράξη (Gallie 1956 στο Fielding & Moss, 2012: 9). Η προσπάθεια νοηματοδότησης της έννοιας της Δημοκρατίας στο σχολείο λοιπόν μπορεί να αποβεί πολλαπλώς (θεωρητικά και πρακτικά) χρήσιμη. Ιδιαίτερα μάλιστα σε κοινωνικό-πολιτισμικό πλαίσιο σαν κι αυτό που επικρατεί στις μέρες μας και περιγράφηκε παραπάνω, όπου φαίνεται να απειλείται. Κι είναι χρήσιμη μια τέτοια συζήτηση, κυρίως επειδή πιστεύουμε ότι η σχολική εκπαίδευση είναι κρίσιμη για την ανάπτυξη της δημοκρατίας σε μια κοινωνία, αποτελεί θεμέλιο, το απαραίτητο υπόβαθρο της δημοκρατίας, της δημοκρατικής κοινωνίας και της δημοκρατικής εκπαίδευσης³. Άλλωστε, υπάρχουν ολοένα και ισχυρότερες αποδείξεις, που προέρχονται από την εκπαιδευτική έρευνα, ότι η πολιτική συμμετοχή έχει μια ισχυρή συνιστώσα συνήθειας, είναι δηλαδή στάση που απαιτεί σχετικές έξεις, και ότι η εφηβεία είναι μια σημαντική περίοδος για τη διαμόρφωση συνηθειών συμμετοχής (Campbell, 2008). Σίκι όμως το σχολείο στις μέρες μας φαίνεται ότι χάνει την ευκαιρία να αναπτύξει στους μαθητές τέτοιες συνήθειες δίνοντας προτεραιότητα σε γνωστικούς στόχους ή κυνηγώντας υψηλές μαθητικές επιδόσεις και καλλιεργώντας τον ατομικισμό των μαθητών έναντι της συμμετοχικότητας και της συλλογικότητας.

2. Είναι χαρακτηριστικό ότι ήδη από το 1852 ο Γάλλος ακτιβιστής Auguste Blanqui είχε θέσει το ερώτημα: «τι είναι δημοκράτης» και θεωρούσε τον όρο δημοκρατία αόριστο, χωρίς συγκεκριμένο νόημα και αρκετά ελαστικό (Feu et al. 2017). Αλλά και στις μέρες μας ο Jacques Rancière (2011: 78) υποστηρίζει ότι όσο υπάρχει ο όρος δημοκρατία, η μόνη συναίνεση που υπάρχει γύρω από αυτόν είναι ότι σημαίνει διαφορετικά και αντίθετα πράγματα.

3. Η πεποίθηση αυτή παρουσιάζεται στο έργο μεγάλων παιδαγωγών του 20^{ου} αι., όπως του Dewey (1916) και του Freire (1968 [2007]).

Μπορεί από τη φύση του το σχολείο να έχει ιεραρχικό και κανονιστικό χαρακτήρα που, κατά μία έννοια, δεν επιτρέπουν την καλλιέργεια δημοκρατικού πνεύματος στους κόλπους του, από την άλλη όμως, αν στο σχολείο δεν καλλιεργηθεί η δημοκρατική συνείδηση των μελλοντικών πολιτών, τότε δεν θα μπορέσει να καλλιεργηθεί πουθενά. Αν δεχτούμε δηλαδή ότι τα σχολεία είναι από τη φύση τους αντι-δημοκρατικές δομές, όπου οι ευκαιρίες για πραγματική ανάμειξη και συμμετοχή (ιδίως των μαθητών) είναι σπάνιες, οι συνέπειες μιας τέτοιας παραδοχής για την κοινωνία στην οποία ζούμε –ή θα θέλαμε να ζούμε– θα είναι ιδιαίτερος αρνητικές. Αν αντίθετα υποστηρίξουμε την έννοια ενός σχολείου που ενισχύει τη δημοκρατία, ίσως αυτό οδηγήσει με πιο δίκαιες και ελεύθερες κοινωνίες. Άλλωστε κάθε δημοκρατική κυβέρνηση επιδιώκει να διατηρήσει τη συνεχή νομιμοποίηση του συστήματος από τους πολίτες, και για να πετύχει κάτι τέτοιο επιδιώκει ένα δημοκρατικό τρόπο ζωής/ συμβίωσης. Όμως η δημοκρατική προοπτική και οι δημοκρατικές συμπεριφορές δεν είναι πλήρως εξασφαλισμένες ούτε αποκτημένες με τρόπο φυσικό κατά την κοινωνικοποιητική διαδικασία των ατόμων μέσα στην κοινωνία τους. Επομένως οι δημοκρατικές χώρες στηρίζονται στα εκπαιδευτικά ιδρύματα προκειμένου να προσφέρουν ένα εργαλείο κοινωνικοποίησης για την εσωτερίκευση των δημοκρατικών στάσεων στους μελλοντικούς πολίτες τους (Macedo, 1996).

Στη μονογραφία αυτή θα προσπαθήσουμε να συζητήσουμε τον όρο «δημοκρατία στο σχολείο» και να δούμε με ποιους τρόπους μπορεί να ενισχυθεί η δημοκρατία στην τάξη και το σχολείο, κυρίως πώς μπορεί να διαμορφωθούν πιο δημοκρατικές σχέσεις και δημοκρατική κουλτούρα. Επίσης, θα εστιάσουμε και στο ρόλο που μπορεί να παίξει το σχολείο στην προώθηση της δημοκρατίας στην κοινωνία. Θα μπορούμε μάλιστα στη συζήτηση αυτή γνωρίζοντας πολύ καλά την εσωτερική αντίφαση που κρύβει η έννοια (δημοκρατία από τη μια – ιεραρχίες του σχολείου από την άλλη), έχοντάς την βιώσει και αντιμετωπίσει χρόνια τώρα από ποικίλες θέσεις ενασχόλησης με το θέμα. Επιπλέον, η συζήτηση που θα κάνουμε και οι προτάσεις που θα διατυπώσουμε για την προώθηση της δημοκρατίας στο σχολείο θα προσπαθήσουμε να έχουν όσο γίνεται πιο μεγάλη σχέση με την τρέχουσα φιλοσοφική και κοινωνιολογική συζήτηση για τη δημοκρατία, επιχειρώντας έτσι να καλύψουμε ένα σχετικό κενό που υπάρχει στη βιβλιογραφία⁴.

4. Το κενό επισημαίνουν πολύ emphaticά οι Feu et al. (2017), οι οποίοι εμμέσως κατηγορούν τους παιδαγωγούς κι άλλους «ασχολούμενους με την εκπαιδευτική σφαίρα» ότι έχουν συμβάλει στη διαμόρφωση μιας ασαφούς και διφορούμενης σημασίας της έννοιας της «δημοκρατίας στο σχολείο», η οποία μάλιστα έχει διαδοθεί στα σχολεία. Πρόκειται για σημασία, η οποία είτε βασίζεται σε κοινοτυπίες είτε συνδέεται με υπεράσπιση αξιών, οι οποίες όμως δε συγκεκριμενοποιούνται. Έτσι μπορεί να συσχετίζεται με τον αλτρουισμό, την ισότητα, τη δικαιοσύνη, το κοινό καλό, τη συνεργασία και τη συμμετοχή, χωρίς όμως συγκεκριμένα κριτήρια που να εδραϊώνουν